

Sammanfattning

Syftet med föreliggande rapport är att presentera forskningsresultat som visar i vilken utsträckning svenska medborgare anser att de inte öppet kan uttrycka sina åsikter i olika sammanhang. Finns det ämnen som inte kan diskuteras fritt och i vilka sammanhang upplever medborgarna att de inte öppet kan uttrycka sina åsikter? Vilka medborgare är det som i störst utsträckning uppger att de känner sig tvungna att avstå från att uttrycka sina åsikter? Undersökningens nyckelbegrepp är *självzensur*, vilket innebär att någon avstår från att framföra en åsikt i fruktan för sanktioner. Denna typ av självpåtagen återhållsamhet har studerats i mycket begränsad utsträckning i Sverige, trots vår omfattande debatt om yttrandefrihet. Vår målsättning med denna rapport är därför att presentera nya empiriska rön om förekomsten av självzensur bland svenska medborgare, baserade på data som vi samlat in i samarbete med SOM-institutet och deras årliga SOM-undersökningar 2021 och 2022. Huvudskälet till att vi undersöker detta fenomen är att vår demokrati och den ekonomiska utvecklingen är beroende av hur yttrandefriheten utvecklas.

För att undersöka i vilken utsträckning självzensur förekommer har vi ställt frågor i SOM-undersökningen 2021 respektive 2022 som handlar om detta fenomen. Vi har frågat om respondenterna anser att de i dagens politiska klimat avstår från att öppet ”uttrycka sina åsikter eftersom andra kan tycka de är stötande”. Vi ställer även frågor om vilka samtalsämnen och sammanhang som orsakar självzensur. Syftet är att försöka fånga in *när någon avstår från att framföra en åsikt i fruktan för sanktioner*.

Av särskilt intresse i denna rapport är att ringa in individegenskaper, ämnen och sammanhang som påverkar när människor väljer att hålla tyst fastän de egentligen tycker att de borde få säga sitt. Vi vill veta när individer vill säga något men avstår för att de anteciperar någon form av sanktioner. Och vi diskuterar vad det kan

leda till. Benägenheten att självcensurera hos ett folk kan påverka partirynden, förutsättningarna för ett pluralistiskt samhälle, förmågan att hantera kriser och kollektivt handlande, och i förlängningen även förutsättningarna för ett lands välstånd och demokratins överlevnad.

Den samlade bilden av fenomenet självcensur ger oss anledning att dra följande slutsatser: Förekomsten av självcensur i Sverige är hög och utgör en svaghet i demokratin. Över hälften av de personer som besvarat våra två enkäter uppger att de i dagens politiska klimat inte öppet kan uttrycka sina åsikter eftersom andra kan tycka att de är stötande. Detta illustrerar en påfallande återhållsamhet i medborgarnas sätt att yttra sig i centrala politiska frågor. Här handlar det inte främst om att många medborgare avstår från att yttra sig av ren hövlighet och respekt. Och det finns stöd för att hävda att förekomsten av självcensur i Sverige tycks ha ökat.

I de regressionsmodeller vi presenterar finner vi att självcensur ofta korrelerar med låg utbildning, låg inkomst, låg tilltro till både andra människor, till myndigheter och till demokratin. Och ser vi till hur självcensur fördelar sig på den politiska höger-vänster skalan så är självcensuren förekommande över hela skalan, men den är mest utbredd bland Sverigedemokrater. Vår tolkning är att de som självcensurerar främst är personer som betraktar sig som vid sidan om eller utanför det övriga samhället. Självcensuren kan tolkas som att den drivs av okunskap och fördomsfullhet. Den kan samtidigt även reflektera ett missnöje med politik på vissa områden där ett offentligt ifrågasättande antas leda till ett än mer påfallande utanförskap i relation till samhällsgemenskapen.

Fenomenet förekommer dessutom i många olika sammanhang: i nära sociala sammanhang, på arbetsplatsen, i skolan/på universitetet och i sociala medier. Minst vanligt är det i nära sociala sammanhang. Mest vanligt är det i sociala medier. Givet tidigare forskning om självcensur så tycks fenomenet vara ungefär lika vanligt i Sverige som i USA.

Något mindre än hälften av de tillfrågade i vår studie säger att de inte alls självcensurerar. Men när respondenterna har angivit en fråga där de självcensurerar så är det vanligaste ämnet invandring och integration. Detta ämne har en särställning: det är det vanligaste ämnet i alla olika sammanhang som vi frågat om, och det är det vanligaste ämnet som anges oavsett partisympati och kön. Dessutom

är det tydligt att självcensuren korrelerar med att immigration upplevs som ett hot. Det råder även i övrigt stor sammanstämmighet om vilka ämnen som, utöver invandring och integration, anses vara kontroversiella: politisk och religiös extremism, religion, samt jämställdhet, likabehandling och HBTQ-frågor.

Sett till vilka faktorer som kan sägas vara viktigast för att förklara fenomenet (bland de individfaktorer vi undersökt), kan vi konstatera att vänster-höger-position, ålder, nöjdhet med demokratin, social tillit och grad av upplevt hot från miljö- och klimatförändringar respektive invandring, är de faktorer där vi finner en signifikant effekt i båda undersökningarna. Personer som står till höger i politiken, är yngre, missnöjda med demokratin, har låg tillit till andra människor, och upplever hot från invandring, är de som i störst utsträckning tenderar att censurera sina åsikter. Situationen i Sverige påminner om utvecklingen i Tyskland och i USA där självcensuren är så pass utbredd att den betraktas som ett allvarligt demokrati-problem. Givet vad vi vet om hur tankefrihet, fria informationsflöden och hur öppna samtalsmiljöer verkar för kreativitet och entreprenörskap så kan en utbredd självcensur hämma även den ekonomiska utvecklingen.

I slutet av rapporten diskuterar vi självcensur och fenomenets relation till Sverigedemokraternas ökade stöd under senare år. Därefter går vi vidare till att diskutera frågor som har att göra med normträngsel, sociala medier, och konsekvenserna av våra resultat för journalistiken. Avslutningsvis för vi en diskussion som relaterar till policyutvecklingen och erbjuder några allmänt hållna rekommendationer.

En allmän rekommendation för att motverka självcensur är att det är viktigt för var och en att vara mycket försiktig med att döma ut meningsmotståndares rätt att framföra sina ståndpunkter. Skälet till det är att en sådan strategi, om den upprepas och används slentrianmässigt, kan användas av populistiska krafter i politiken för att bekräfta deras huvudargument om att samhället egentligen styrs över folkets huvuden av "eliterna". Därmed är det inte sagt att politiker inte bör vara tydliga med vad de motsätter sig hos meningsmotståndares positioner och ställningstaganden.

Vi diskuterar även hur självcensur kan tänkas påverkas av *mängden* normer och förhållningsregler som en medborgare i dag måste hålla reda på. Mycket talar för att väldigt många nya normer

på kort tid tillkommit eller fått en mer framträdande roll i den offentliga debatten, kultursfären, förvaltningen, journalistiken, politiken, och vid skolor och universitet. Därför varnar vi för en *normträngsel* på olika områden. Det kan helt enkelt bli alltför många värden och perspektiv som samtidigt ska genomsyra hela verksamheter. Det kan därmed bli mycket svårt eller rent av omöjligt att veta vad som ska prioriteras när listan på allt som måste tas i beaktande blir mycket lång. Dessutom kan normträngsel skapa ökad godtycklighet i styrningen. I vissa frågor kan det skapa tystnad när de anställda tvärtom borde känna att de kan tala fritt. Det kan ske i t.ex. socialtjänsten genom att en så kallad tystnadskultur etableras, eller i akademien genom så kallad cancelkultur. Givet att normträngsel faktiskt bidrar inte bara till självcensur utan även till ökad godtycklighet i styrningen av offentlig sektor, arbetsplatser, skolor och universitet så finns det ett enkelt policyråd att ge: rensa i normstyrningsfloran.

Eftersom självcensuren är som mest utbredd i sociala medier vore en enkel rekommendation att ge att begränsa de sociala medierna på ett eller annat sätt. Men det har i praktiken visat sig mycket svårt att reglera sociala medier. Därför landar ansvaret för att hantera informationsflödena till stor del på individerna själva. Och det bästa skyddet mot de krafter som gör de digitala informationskanalerna till instrument för avdemokratisering står att finna i en väl fungerande skola som fostrar självständigt tänkande medborgare. En skola som är jämställd och som lär ut ett kritiskt förhållningssätt snarare än att bara tala om för elever och studenter vad de ska tycka i olika frågor. Det kan låta som en självklarhet men det finns mycket som tyder på att skolan i dag tvingas syssla med helt andra saker i allt för stor utsträckning såsom att genomföra mängder med utvärderingar eller bara att kontrollera ordningen i klassrummen och avvärja hot mot lärare.

Slutligen diskuterar vi i rapporten varför det är viktigt med tillgång till medier som noggrant granskar både sina egna och andras nyheter och tar fram granskande och undersökande artiklar som inte styrs främst av hur många klick de ger. Journalister bör inte styras av självcensur. Det finns goda skäl för att nyheter och opinionsbildning bör hållas isär, och för att journalistiken främst förespråkar ett ansvarstagande för att nyhetsrapporteringen är saklig, neutral, och välgrundad snarare än för de konsekvenser som följer av den.

Därför påtalar vi vikten av att medierna följer principen om konsekvensneutralitet så som den har formulerats av Erik Fichtelius. Journalister kan erbjuda goda exempel och visa hur en öppen, rationell och uppriktig dialog kan se ut. Men detta är uppenbarligen lättare sagt än gjort. Även här landar vi därför i standpunkten att det bästa som kan göras är att ge de yngsta i samhället en ambitiös och välfungerande skola som alla får lika god tillgång till.

Med denna rapport hoppas vi att få igång en större diskussion om självcensur som ett viktigt samhällsproblem. Självcensur bottnar i ett slags politisk intolerans som lägger restriktioner på vilka rättigheter och friheter andra ska kunna åtnjuta. Befinner man sig i den politiska mittfåran eller är en del av en vedertagen normkultur så kan intolerans gentemot andra utövas utan större kostnad. Det kan upplevas som en frihet för den som känner att den står på fast politisk mark. Men den som utsätts för intolerans och informella restriktioner från andra blir den som knyter näven i fickan och påtvingar sig själv tystnad. Det är lätt att tänka att de som känner så helt enkelt får stå ut med det. Men de medborgare som upplever att de inte fritt kan uttrycka sina åsikter kanske till slut anlägger ett cyniskt perspektiv på de partier, medier eller vänner som säger sig försvara demokratin. Då urholkas även tilltron till demokratin som i förlängningen kan leda till att dessa medborgare söker sig till mer auktoritära alternativ.